

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33498/Юш-2023-05-189

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ*

Наталя Крестовська

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри морського права
Національного університету “Одеська морська академія”
(Одеса, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-5562-8143>
sealaw01092020@gmail.com

Серед значної кількості сучасних наукових праць у сфері юриспруденції слід відзначити колективну монографію “Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку”¹. Ідея її написання була сформована під час круглого столу, що відбувся 23 грудня 2023 р. у Кременчуцькому національному університеті імені Михайла Остроградського на базі кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук.

Актуальність теми рецензованої монографії зумовлена значним інтересом як із боку учених-конституціоналістів, так і громадянського суспільства до питання формування історичної свідомості українського народу та збереження національної пам’яті, на що спрямоване, зокрема, загальнодержавне відзначення пам’ятних дат і ювілеїв на 2022–2023 рр., затверджене Постановою Верховної Ради України “Про відзначення пам’ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках”. Зазначений круглий стіл було присвячено 350-річчю з дня народження одного з творців конституційної традиції українського народу – гетьмана Пилипа Орлика.

У монографії простежено формування національного конституціоналізму, який представлено як невід’ємну складову правового досвіду українського народу, що відбито у таких історико-правових пам’ятках, як Руська Правда, Литовські статuti, державно-правові акти Речі Посполитої, Гетьманату. Конституція України та сучасний конституціоналізм розглядається в монографії як продовження та переосмислення цього досвіду.

* Рецензія на монографію “Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку” за загальною редакцією В. Л. Скрипника.

¹ Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку : монографія / за заг. ред. В. Л. Скрипника. Харків: Право, 2023. 160 с.

© Наталя Крестовська, 2023

Колективна монографія є різносторонньою за своїм змістом. По-перше, вона має подвійний науково-теоретичний сенс, адже спрямована на дослідження двох аспектів українського конституціоналізму: історичного та правового. По-друге, ця проблематика розглядається як у науково-теоретичному, так й у праксеологічному сенсі, що заслуговує на цілковиту підтримку.

У першому розділі “Український конституціоналізм: теорія, історія, практика, становлення в контексті європейської інтеграції” (автор: Л. Рябовол) визначено зміст поняття конституціоналізму, а також показано періоди розвитку українського конституціоналізму й особливості його становлення на сучасному етапі. На думку автора, український конституціоналізм умовно охоплює “козацький”, “колоніальний” і “національний” періоди. Останній характерний завданнями інтеграції України у європейський і світовий політико-правовий простір.

Значне місце в монографії посідає питання про Конституцію (*Pacta et Constitutiones*) “винуватця” круглого столу – Пилипа Орлика. Ба більше, воно є частиною ширшого питання про початки конституціоналізму взагалі. Так, у другому розділі “Матеріали про політичні злочини часів Гетьманщини як джерело інформації про рівень правової культури суспільства” (автори: Є. Лашко, Л. Васечко, А. Уманська) стверджується, що ‘прототипи конституції з’явилися за кілька століть до нашої ери – тобто вже тоді починали створюватися закони, що були спрямовані на регулювання відносин між громадянами, але не зафіксовані у письмовому вигляді. Особлива заслуга в даному випадку належить Солону, Сервію Туллію і Лікургу, оскільки вони першими створили правовий звід правил для життя людей’ (с. 35). Таким чином автори ототожнюють конституції та зводи правових норм, що навряд чи відповідає заявленим у рецензованій монографії визначенням конституції та конституціоналізму. На нашу думку, говорити про конституціоналізм у тому розумінні, яке заявляють автори рецензованої монографії, можна тільки з появою модерних держав (наприклад, свою згоду з визначенням А. Крусян висловлює автор першого розділу. ‘Конституціоналізм – публічно-правова система конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії та утвердження конституційно-правової свободи людини, змістом якої є конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок, функціонування цієї системи спрямоване на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини’ – с. 14).

Цілковито погоджуючись із висновком авторів про те, що Конституція Пилипа Орлика відображає політико-правові ідеї Гетьманщини XVIII ст. і є важливим здобутком національної політико-правової думки

(с. 32), висловлюємо незгоду з трактуванням цієї пам'ятки як першої у світі державної конституції (с. 32). Власне, цьому висновку авторів суперечить навіть назва документа, де слово “конституція” вжито у множині і поставлено поряд зі словом “договори” (*Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis*), тобто йдеться про установавання правових засад у відносинах між певними суб'єктами, у цьому випадку – між гетьманом і запорозьким козацьким військом. У цьому відношенні місце *Pacta et Constitutiones* скоріше не серед конституцій модерних держав, а серед традиційних для Речі Посполитої угод між шляхтою та обраним нею королем.

Натомість представлено в другому розділі монографії дослідження щодо розслідувань справ так званих “мазепинців” вирізняється своєю оригінальністю та обґрунтованістю висновків. Як доводять автори, справи “мазепинців”, з одного боку, демонструють прояви лояльного, ба навіть позитивного ставлення українського козацького суспільства до “зрадника” Мазепи та його послідовників усупереч офіційному за судженню з боку російської світської та церковної влади його особистості та політики. З другого боку, Іван Мазепа виявився також уособленням опозиційних настроїв, які, хоч і не були відкритими, та стали складовою суспільної свідомості, зокрема багато в чому визначали політико-правове уявлення українців упродовж подальших історичних періодів (с. 62).

У третьому розділі “Конституціоналізм як основа побудови правової держави” (автори: В. ШАПОВАЛ, І. ТАРАН) виділені окремі проблеми теоретичного та практичного значення, а саме – проблеми конституціоналізму, розкриття поняття “конституціоналізм” як основи побудови правової держави, яка сьогодні перебуває у перехідному стані, у той час, коли суттєво змінюються суспільно-політичні координати державно-правового розвитку, а також значення Конституції Пилипа Орлика 1710 р. у процесі становлення українського конституціоналізму. Відзначимо, що автори розділу теж не уникнули модернізації в оцінках *Pacta et Constitutiones* як “першого у світі Основного Закону” (с. 65).

У наступному розділі “Розвиток конституціоналізму в Україні в умовах російської агресії” (автор: О. МАРЦЕЛЯК) констатується, що російська агресія викликала загрози не тільки незалежності, суверенітету та територіальній цілісності України, а й загалом засадам вітчизняного конституціоналізму. Тому наука конституційного права має комплексно проаналізувати стан реалізації Конституції України в умовах збройної агресії, дотримання прав людини, ефективності функціонування механізму публічної влади та, ґрунтуючись на цьому, запропонувати швидкі й ефективні шляхи вирішення викликів війни в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Дещо вибивається з загального контексту монографії п'ятий розділ “Концептуально-теоретична модель ролі інститутів сім'ї та освіти у запобіганні ювенальній девіації крізь площину вітчизняних писемних пам'яток, в яких зароджувались ідеї конституціоналізму” (автор: Н. Юзикова). Авторка зосереджує увагу на ролі інститутів суспільства у формуванні прийнятних умов для соціалізації дитини та реакції на протиправну поведінку частини неповнолітніх. Вона дотримується підходу, що ставлення держави та суспільства до розвитку дитини та до неприйнятної, зокрема й злочинної, поведінки частини неповнолітніх спирається на історичні пам'ятки минулого. Видається, що зв'язок історії правового реагування на неправомірну поведінку неповнолітніх і розвиток національного конституціоналізму майже не простежено, та й сумнівно, чи існував такий зв'язок. Принаймні до конституційної традиції українського народу та й до традицій регулювання сімейних відносин в Україні навряд чи можна віднести рясно цитовані авторкою російський Домострой та Артикул воїнський Петра І.

У наступному розділі “Утвердження конституціоналізму в Україні як гарантія захисту права власності” (автори: А. Француз, А. Шевченко, М. Григорчук) здійснено вибірково юридичний аналіз українських і міжнародних нормативно-правових актів щодо відновлення порушеного права власності, а також відшкодування потерпілим вартості втраченого, знищеного чи зруйнованого майна (нерухомості). Водночас показано, що ступінь трактування складових, які формують поняття “конституціоналізм”, зазнав значного коригування з огляду на російське вторгнення в Україну.

Останній розділ монографії “Право на житло і пряма дія норм конституції” (автори: Ю. Заїка, В. Скрипник) демонструє, що здійснення конституційного права на житло в умовах дії правового режиму воєнного стану та загального занепаду економіки можливе тільки еволюційним шляхом з урахуванням нагальних потреб громадян і можливостей держави забезпечити їх якісним житлом. З огляду на гострий дефіцит житла у зв'язку з руйнуванням житлового фонду та процесами масової міграції, орієнтуючись на світовий післявоєнний досвід, житлова політика має будуватися з урахуванням сьогоденного абсолютного дефіциту житла на засадах послідовності та правонаступництва.

Окрім зазначених, є ще ціла низка цікавих наукових положень, які кожний, хто ознайомиться з колективною монографією більш ґрунтовно, зможе знайти, що має зацікавити багатьох учених і фахівців-практиків. Усі висновки, яких дійшли автори, достатньо аргументовані й обґрунтовані. У праці використано широке коло наукової юридичної, політологічної, філософської й іншої літератури, а також маловідомі архівні документи.

Завершуючи аналіз колективної монографії “Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку”, варто зазначити, що вона є оригінальною й інноваційною науковою працею, дуже своєчасним дослідженням. Вона характеризується фундаментальністю й обґрунтованістю своїх положень, має велике теоретичне та практичне значення, а отже, стане вагомим внеском в українську юридичну науку. Існуючі внутрішні та зовнішні виклики роблять достатньо складним прогнозування перспектив конституційного процесу на сучасному історичному етапі розвитку української держави. Саме тому надважливо винести корисний досвід із попередніх періодів конституційного реформування в Україні.

Рецензована колективна монографія становить значний інтерес і буде корисною для науковців-правників, здобувачів вищої освіти та наукового ступеня “доктор філософії” (*PhD*), викладачів юридичних спеціальностей, юристів-практиків, широкого загалу громадськості, усіх, хто цікавиться питаннями українського конституціоналізму.

Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку : монографія / за ред. В. Л. Скрипника. – МОН України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. – Харків : Право, 2023. – 160 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985255>.

У колективній монографії представлено наукові дослідження, які стосуються актуальних питань, як-от: писемні пам'ятки як основне джерело відомостей про історичні засади українського конституціоналізму; ідеологія сучасної Конституції України; розвиток конституціоналізму в Україні як невід'ємного елемента сучасної правової культури. Кожному розділу присвоєно міжнародний цифровий ідентифікатор *DOI*. Автори спільними зусиллями надали можливість розкрити різні аспекти українського конституціоналізму, зокрема відображаючи його сучасні тенденції.

Видання розраховане на здобувачів вищої освіти всіх рівнів, викладачів юридичних спеціальностей, юристів-практиків, широкого загалу громадськості, усіх, хто цікавиться питаннями українського конституціоналізму.

